

Recenzje

Bycie (właściwe) i czas (odpowiedni)

Heidegger und der Nationalsozialismus, hrsg. von
A. Denker und H. Zaborowski, t. I: *Dokumente*; t. II:
Interpretationen, „Heidegger-Jahrbuch” 4–5, Verlag
Karl Alber¹, Freiburg–München 2009

Historycy filozofii mają nie lada kłopot z interpretacją aktywnego funkcjonowania Heideggera w Rzeszy, z jego przynależnością do NSDAP (wstąpił 1 maja 1933 r. wraz z żoną Elfride, płacił składki do końca działalności partii, do 1945 r.²). Niektórzy pomijają ten fragment jego życiorysu, jak Władysław Tatarkiewicz w *Historii filozofii*, t. 3³. Wielu nie znajduje dla Heideggera usprawiedliwienia, niemniej próbuje odnaleźć wytłumaczalne zależności i związki filozofa z ideologią faszystowską na płaszczyźnie „filozofia a polityka”⁴. Uczeń Heideggera Herbert Marcuse prosił go w liście z 1947 r., aby się wyparł nazistowskiej przeszłości.

Ale czy można być tylko trochę nazistą w wyznaczonym krótkim czasie? Czy żarliwe zaangażowanie się Heideggera w latach 1933–34 w nazizm, kiedy

¹ <http://www.verlag.alber.de>, wydawnictwo założone przez Karla Albera w 1910 r. obchodzi jubileusz 100-lecia istnienia. Od lat specjalnością tego edytora jest historia i filozofia – oprócz książek od 1953 r. ukazuje się tu „Philosophisches-Jahrbuch”, zaś najnowszym periodykiem filozoficznym od 2006 r. jest firmowany przez Internationale Rosenzweig-Gesellschaft „Rosenzweig-Jahrbuch / Rosenzweig Yearbook”, pomyślany jako czasopismo wielojęzyczne.

² Reprodukacja oryginału legitymacji nr 3 125 894, przechowywanej w Archiwum Państwowym w Berlinie, na s. 245.

³ Heidegger występuje tu w podrozdz. „Egzystencjalizm” (s. 477–487), jako ten, który „wznowił filozofię egzystencjalną zainicjowaną przed stu laty przez Kierkegaarda”. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że W. Tatarkiewicz pisał trzeci tom swej *Historii filozofii* w latach powojennych, za życia Heideggera, a wtedy rozliczani byli z faszyzmu przede wszystkim zbrodniarze wojenni. Również Jan Legowicz w *Zarysie historii filozofii. Elementach doksografii*, wydanych w roku śmierci Heideggera 1976, przemilcza ten okres w życiu filozofa (s. 436); przy czym zapewne to chochlik drukarski pomylił tu fakty – oto katedrę po Husserlu na uniwersytecie we Fryburgu Heidegger obejmuje w 1928 r., a nie, jak podano, w 1946 r., gdyż w 1946 r. został odsunięty od nauczania w wyniku procesu denazyfikacji.

⁴ Np. Julian Young, *Heidegger, filozofia, nazizm*, PWN, Warszawa 2000 (oryg. Cambridge Univ. Press 1997).

to pełnił funkcję rektora uniwersytetu we Fryburgu, to „niewątpliwie fatalny – jedynie *epizod*, niespójny z całością jego życia?”⁵

Cytowany tu autor – historyk z Uniwersytetu w Auckland – podjął analizę okresu 1933–45 w życiu Heideggera; inny historyk drążący wybory życiowe filozofa w czasach faszyzmu i szukający ich uzasadnienia to Chilijczyk⁶, który wcześniej zajmował się problemem nazistów w Ameryce Południowej, gdy sami Niemcy podejmowali temat raczej niechętnie lub wcale.

Ale wyrosło nowe pokolenie historyków, także w Niemczech (urodzeni w latach 60–70.), niemieckie państwo zmieniło się, wygasa utajnienie bądź społeczna zмова milczenia panujące przez pierwsze półwiecze po wojnie, a dotyczące spraw z okresu faszyzmu i w tych odmiennych, sprzyjających nowym badaniom historycznym warunkach i nastrojach pojawiła się bardzo interesująca publikacja w serii „Heidegger-Jahrbuch”.

W 120. rocznicę urodzin Heideggera Alfred Denker i Holger Zaborowski, redaktorzy⁷ wiodący „Heidegger-Jahrbuch”⁸, przygotowali imponującą objętością tomy *Heidegger und der Nationalsozialismus*: tom 4. *Dokumente* – z okresu zauroczenia (?) Heideggera nazizmem – i 5. *Interpretationen* – zbiór tekstów 20 autorów (9 z Niemiec, 2 z Holandii, 5 z USA, po 1 osobie z Hiszpanii, Izraela i Japonii) oprócz artykułów samych redaktorów.

W przedmowie do *Dokumentów* redaktorzy informują, że zbiór ten powstał w wyniku intensywnej dyskusji o zaangażowaniu Heideggera w idee narodowego socjalizmu. Dodają także, że zbiór nie jest kompletny, a poszukiwania w archiwach niemieckich i zagranicznych, szczególnie w miastach, które Heidegger odwiedził z wykładami bądź gdzie spotkał się z osobistościami, nadal trwają. Archiwalia i publikacje pogrupowano następująco:

I. „Dokumente aus der Rektoratszeit” (s. 13–52), to zbiór 43 dokumentów z okresu od 03.05.1933 r. do 30.04.1934 r., dotyczących sprawowania przez Heideggera funkcji rektora uniwersytetu we Fryburgu – zarządzenia kierowane

⁵ Tamże, s. 17.

⁶ Victor Farias, *Heidegger i narodowy socjalizm*, Aletheia, Warszawa 1997 (oryg. Editions Verdier, Lagrasse 1987).

⁷ Alfred Denker (1960–), autor m.in. *Historical dictionary of Heidegger's philosophy* (Scarecrow Press, Lanham 2000) wydał też korespondencję Heideggera *Briefe 1912 bis 1933 und andere Dokumente* (Klostermann, Frankfurt am Main 2002); Holger Zaborowski (1974–), profesor filozofii The Catholic University of America w Waszyngtonie, autor m.in. „*Eine Frage von Irre und Schuld?*”. *Martin Heidegger und der Nationalsozialismus* (Fischer, Frankfurt am Main 2008). Wspólnie, oprócz „Heidegger-Jahrbuch”, wydali wiele publikacji poświęconych filozofii niemieckiej, m.in. *Heidegger und die Logik* (Rodopi, Amsterdam 2006).

⁸ Bd 1. *Heidegger und die Anfänge seines Denkens*, 2004; Bd 2. *Heidegger und Nietzsche*, 2005; Bd 3. *Heidegger und Aristoteles*, 2007. Planowane dalsze tomy to: Bd 6. *Heidegger und Husserl*; Bd 7. *Heidegger und das ostasiatische Denken*. „Heidegger-Jahrbuch” ukazał się niedawno w Pekinie, oczywiście w przekładzie na chiński.

do dziekanów w sprawach typowo organizacyjnych. Dokumenty te przechowywane są w archiwum tego uniwersytetu.

II. Protokoły z zajęć prowadzonych przez Heideggera w semestrze zimowym 1933/34 na temat istoty i znaczenia pojęć natury, historii i państwa; w wykładzie przewijają się też inne pojęcia: zło, śmierć, wola, przestrzeń itd., czyli jest to przegląd zakresu myśli filozofa. Skrupulatnie odnotowano w przypisach: „Im Original [np. 1 Stunde] 19 unnummerierte Seiten in lateinischer Schrift” – ważna uwaga, wszak wtedy na co dzień pisano też gotykiem (s. 53–88).

III. Korespondencja Heideggera z fryburskim uniwersyteckim romanistą Hugonem Friedrichem z lat 1937–1975, na temat m.in. życia akademickiego (H. Friedrich prowadził też katedrę romanistyki), językoznawstwa (języka francuskiego także), wydarzeń intelektualnych, lektur itp. – opracowana i skomentowana przez Franka-Rutgera Hausmanna (s. 89–139).

IV. Dokumenty-komentarze faktów z życia Heideggera oraz ocena jego twórczości z okresu 1933–1938, m.in. recenzja w czasopiśmie „Gnomon” 1933, nr 9, mowy rektorskiej Heideggera z 27.05.1933 r. *Samoutwierdzenie się niemieckiego uniwersytetu* – zawarta w tej mowie idea politycznego (upolitycznionego) uniwersytetu wywołała, można by rzec, lawinę wypowiedzi ówczesnych naukowców i luminarzy, które drukowano w naukowych i kulturalnych czasopismach; głos zabrał nawet Benedetto Croce na łamach „La Critica” XXXII (1934), a Karl Barth na kartach „Theologische Existenz Heute” 1939. Krytyczne artykuły dotyczą też przedmowy Heideggera do książki Hansa Bartha, *Vom Ursprung des Kunstwerks*, z przywołaniem *Bycia i czasu*, pracy Heideggera o poezji Hölderlina czy artykułów Brunona Altmanna, w których studzi on zapędy filozofa ku narodowemu socjalizmowi (s. 140–213).

V. „Dokumente zur Entnazifizierung und Emeritierung Martin Heideggers” (s. 214–226) obejmują 12 dokumentów – ostatni z 03.09.1949 r., ze wskazaniem na przedmiot pisma: *éméritation du Professeur Heidegger*.

VI. „Weitere Dokumente und Briefe” (s. 227–267) – wśród zapisków i korespondencji faktycznie różnej, dziwnie się odczytuje zakończenie prywatnego listu do Kurta Baucha (*Lieber Bauch!* z 09.09.1935 r.): „Życzę ci pięknego zakończenia lata”, a niżej: „Heil Hitler! In herzlicher Freundschaft Ihr Martin Heidegger”.

VII. „Dokumente zu Elfride Heidegger” – dotyczą żony Heideggera (s. 268–283).

Tom kończy chronologia życia Heideggera i indeks osób.

W tomie *Interpretationen* wydzielone zostały trzy grupy tekstów – oto większość jest w grupie „Interpretationen”, następnie „Essays” – 5 tekstów i 2 pod nagłówkiem „Forschungsberichte”.

Holger Zaborowski w artykule „*Das Geniale ist zwielichtig*”. *Hermeneutische Überlegungen zur Diskussion über das Verhältnis Heideggers zum Na-*

tionalsozialismus (s. 13–31) przedstawia prace różnych badaczy, zwracając uwagę na „przypadek” Heideggera (*Fall Heidegger*) pojawiającą się w „młodej historii filozofii” – chodzi o powiązanie myśli Heideggera z założeniami narodowego socjalizmu. Zaborowski pisze o konieczności zbadania nastawienia filozofa do rzeczywistości po I wojnie światowej, jego widzenia ówczesnej sytuacji politycznej, mającej być może oddźwięk w twórczości przed okresem nacjonalizmu. Zaangażowanie Heideggera w reformę niemieckich uniwersytetów i jego pisma powstałe w tym czasie mogą na nowo ukazać stosunek filozofa do ideologii nazistowskiej. Alfred Denker (s. 32–45) skupił uwagę na zainteresowaniu Heideggera i Jaspersa reformą uniwersytetów (1919–1933) i na przyjaźni obu filozofów, zgodnych co do konieczności zmian w systemie szkolnictwa wyższego. Vincent Blok (s. 46–54) omówił mowę rektorską Heideggera w kontekście jego filozofii. Marin Heinz (s. 55–75) bada problem *Volk und Führer* w wykładach seminaryjnych Heideggera nt. pojęć natury, historii i państwa (1933/34). Bernd Grün (s. 76–109) porównuje mowę rektorską filozofa z wykładami wygłoszonymi w czasie jego rektoratu na innych uniwersytetach w odniesieniu do specyfiki mów rektorskich w XIX w. Theodore Kiesel (s. 110–129) śledzi polityczne wątki w wykładach Heideggera 1933–36 wygłaszanych z entuzjazmem dla narodowego socjalizmu („wielka polityka” – termin Nietzschego). Juan L. Vermal (s. 130–144) odkrywa różne perspektywy wykorzystania myśli Nietzschego w ujęciu nacjonalizmu przez Heideggera. Ponownie zabiera głos Theodore Kiesel (s. 145–154), ale na temat poezji Hölderlina w interpretacji Heideggera („geheimes Deutschland”). Richard Polt (s. 155–186) zajął się niepublikowanymi prywatnymi tekstami Heideggera, starając się udokumentować ewolucję politycznej myśli filozofa. Ryosuke Ohashi (s. 187–199) – tak, Heidegger jest czytany w Japonii – przedstawił uwagi nt. *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)* (= „Beiträge A”), napisanych między 1936 a 1938 r. przez Heideggera, zrównując podstawy filozoficzne nastawienia filozofa z założeniami narodowego socjalizmu. Charles Bambach (s. 200–208) zajął się związkami poezji Hölderlina i myśli Nietzschego z ideami starożytnych Greków w ujęciu Heideggera. Peter Trawny (s. 209–234) stawia pytanie *Was ist Deutschland?* w kontekście książki Ernsta Jüngera *Arbeiter* (1932) i wykładu Heideggera poświęconego tej książce *Der deutsche Student als Arbeiter* – nacjonalizm w czystej postaci. Richard Velkley (s. 235–241) przedstawia aprobatę Leo Straussa dla myśli politycznej Heideggera w zakresie filozofii polityki. Holger Zaborowski (s. 242–267) stawia kontrowersyjne (?) pytanie: *War Heidegger ein Antisemit? Zu einer kontroversen Frage*. Virgilio Cesarone (s. 268–280) omawia filozoficzne znaczenie stosunku Heideggera do Mussoliniego oraz recepcję filozofii Heideggera we Włoszech, szczególnie wśród filozofów skupionych wokół Giovanniego Gentile. Frans van Peperstraten (s. 281–297) przedstawia poglądy francuskiego filozofa Emmanuela Faye,

zawarte w jego książce *Heidegger : l'introduction du nazisme dans la philosophie : autour des séminaires inédits de 1933-1935* (2005). Reinhard Mehring (s. 298–315) zapytuje: czy Heidegger był myślicielem politycznym? Trzeba prześledzić ukazywanie się jego publikacji. Holger Zaborowski (s. 316–346) referuje recepcję pism Heideggera w Niemczech lat 1933–1945, przywołuje także głosy krytyki. Alfred Denker (s. 347–358) przystępuje do interpretacji nowych dokumentów dotyczących stosunku Elfride Heidegger do narodowego socjalizmu. Jej refleksje z 1933 r. być może pozwolą lepiej poznać polityczne nastawienie Heideggera w okresie jego rektoratu.

Grupę „Esejów” otwierają refleksje Hermanna Heideggera (s. 361–366) nt. mowy rektorskiej filozofa oraz okoliczności dotyczące jej ponownej publikacji w 1983 r. Walter Biemel (s. 367–370) był uczestnikiem seminariów Heideggera w latach 1942–1944. W swym esej przybliży czytelnikowi atmosferę tamtych spotkań. Otto Pöggeler (s. 371–381) to *Ethik und Politik bei Heidegger*, rozwój myśli Heideggera od 1919 r. do spotkania z Bultmannem i Schelerem i wspólnej z nimi lektury Nietzschego i Hölderlina. Christoph von Wolzogen (s. 382–396) omawia kontrowersje wokół milczenia sędziwego Heideggera nt. swojej myśli. Babette Babich (s. 397–415) przedstawia Heideggera jako krytykującego nazizm podczas czytania Nietzschego ze studentami, próbuje ten fakt zinterpretować na korzyść filozofa (?).

Część „Forschungsberichte” zawiera relację Michaela Roubacha (s. 419–432) z badań nad recepcją Heideggera w Izraelu w środowisku filozofów akademickich, poczynając od 1925 r. (założenie Hebrew University) do dziś. Thomas Meyer (s. 433–452) przedstawia historię żydowskiej recepcji Heideggera, dyskusje Schoepsa, Lewkowitza, Bubera nad znaczeniem dzieła *Bycie i czas*, a także innych, dla judaizmu.

Tom zaopatrzony jest w abstrakty w języku niemieckim i angielskim, jak też w indeks osób.

Wobec powyższych rozważań odpowiedź na pytanie: czy Heidegger to filozof kontrowersyjny? – na pewno brzmi twierdząco. Przed redaktorami „Heidegger-Jahrbuch” rysuje się perspektywa nierychłego wyczerpania intrygujących badań myśli Heideggera i dociekań przyczyn jego czynnego wszak uczestnictwa w rzeczywistości narodowego socjalizmu.

Irena Bednarz